

Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğuna Gelişi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin İlan Edildiği Tarihsel Sürece Kadar Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumların Araştırılmasına Yönelik Tarihsel Bir Yaklaşım*

Ahmet ÖZDEMİR**

Özet

M.S. 70 senesinde General Titus'un, Kudüs'ü ele geçirmesi ve ikinci kez yapılan Süleyman Mabedi'ni yıkmasından sonra, Yahudilerin gemilerle Avrupa'ya götürülmesi ve dünyanın her tarafına göç etmeleriyle, Yahudi Diaspora yaşamı başlamaktaydı. Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olunca, Yahudilere karşı baskı ve zulümler artmıştı. Avrupa'da ticaretin yabancılar eliyle yürütülmesi noktasında, Yahudilerin ekonomideki etkileri çoğalmıştı ve X. yüzyılda Asya ile Avrupa arasında en önemli ekonomik bağı oluşturabilmişlerdi. XI. yüzyıldan sonra Batı Avrupa'da ulus devletlerin kurulması ve kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, Yahudileri, ticari faaliyetlerden uzaklaştırma amacına istinaden birçok Avrupa ülkesi dini sebepleri öne sürerek, Yahudileri sürgün etme politikası izlemişlerdir. Bu sürgünler nedeniyle Yahudiler, o zamanın etkili gücü durumundaki Türk Dünyası'na ve Osmanlı İmparatorluğuna sığınmışlardır. Böylelikle Yahudiler, Osmanlı imparatorluğunun çöküşünden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği döneme kadar sosyal ve ekonomik olarak rahat yaşama imkânına kavuşmuşlardır. Bu makale, belirtilen dönemdeki Yahudilerin, sosyo-ekonomik yönden katkılarının incelenmesini ve Yahudi inancıyla iktisadi konular arasındaki ilişkinin ortaya konmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yahudi, Yahudi Göçü, Osmanlı İmparatorluğu, Toplum, Ekonomi

A Historical Approach To The Investigation Of The Contributions Of Jews By The Socio-Economical Aspects Between Their Migration To Ottoman Empire and The Proclamation Of The Turkish Republic

* Bu Makale Yüksek Lisans Tezinden Üretilmiştir.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı.

Abstract

Jewish Diaspora life began at 70 AD, after General Titus had captured Jerusalem and destroyed the second temple of Solomon. Meanwhile, Jews were transported to Europe by ships and migrated to all parts of the world. When Christianity became the official religion of the Roman Empire, the pressure and oppression of the Jews had increased. At the point of conducting trade in Europe by foreigners, the effects of the Jews on the economy had increased and they were able to form the most important economic link between Asia and Europe in the X. century. After the XI. century, some European countries agreed to expel the Jews, with the aim of removing them from commercial activities, with the development of capitalism linked to the nation states of Western Europe. Due to these exiles, the Jews had taken refuge in the Turkish World and the Ottoman Empire, which were the most powerful power of that time. Thus until the collapse of the Ottoman Empire and the proclamation of the Republic of Turkey, the Jews had been able to have a comfortable living opportunity socially and economically. This paper aims to examine the socio-economic contributions of the Jews in the mentioned period and to reveal the relationship between the Jewish faith and economic issues.

Keywords: Jewish, Jewish Immigration, Ottoman Empire, Society, Economy

Giriş

“Yahudi” ifadesi, kültürü, ulusu ve dini bir anlamı içerisinde barındırmaktadır. Bir insanın, Yahudi olarak kabul edilmesi için; Yahudi bir anne ve babadan dünyaya gelmesi veya bilhassa Yahudi bir anneden dünyaya gelmesi oldukça önemlidir. Yahudilik, bir “Ahit Dini” olarak kabul görmektedir ve “Milli bir Din” olması da söz konusudur¹. Yahudi tarihine etkisi yönünden bakıldığında, Yahudi dini geleneğinin, en mühim unsurunun toprak anlayışı olduğu görülmektedir. Bu anlayışla Yahudiler, toprakla olan bağlantısı sebebiyle diğer halklardan belirgin bir biçimde ayrılmaktadırlar.

Bu ilişkinin temeli, ilk Yahudi atası olarak kabul edilen ve Yahudi tarihini başlatan İbrahim ve Tanrı arasındaki sözleşmeye dayanır. Eski Ahit’te, Tanrı’nın İbrahim’le bir ahit yaparak kendisini ve soyunu kutlu ve bereketli kıldığı ve Kenan topraklarını mülk olarak soyuna verdiği ifade edilmiştir. Bu soy ile kastedilen, İbrahim’in eşi Sâre’den olan oğlu İshak’ın oğlu Yâkub, diğer ismiyle İsrail’in soyudur. Eski Ahit’te Tanrı ile İbrahim arasındaki

¹ Özlem Akı, *Cumhuriyet’ten Günümüze Çanakkale Yahudileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2014, s. 1, 9.

ahdin varisi, İshak'ın soyundan gelen Yâkub'un oğulları, diğer adıyla İsrailoğulları olduğu ifade edilmiştir².

Yahudilerin dini, Hz. İbrahim'in soyundan devam eden İbranilere kadar varmaktadır (yaklaşık olarak MÖ. 2000 seneleri). Yahudiliğin kurucusunun Hz. İbrahim olduğu bilinmekte olup, dinin kutsal kitabı Tevrat, Hz. Musa'ya verilmiştir. Yahudilikte etnik yapıyla din iç içedir ve bunların ayrımını yapabilmek oldukça güçtür. Yahudiler, tarihsel süreç içerisinde farklı isimlerle anılmışlardır³. "İbraniler" ve "İsraililer" olmak üzere iki farklı isimle de bilinmektedirler⁴.

Pamela Ferguson'un da ifade ettiği gibi, Yahudilik, dini bir anlamdan fazlasını ifade eden bir kavramdır ve Musevilik ile Yahudilik kavramları birbirinden ayrı tutulmalıdır. Sebebi ise, bir insan ateist bile olsa Yahudi olarak kabul görülebilmesidir⁵.

Yahudilik, mevcut ilahi dinlerin en evveli olmasıyla birlikte mensuplarının sayısının en düşük olduğu dindir. Belirli bir ırka özel olması yönüyle diğer ilahi dinlerden ayrılmaktadır. Yahudiler, Tanrı tarafından seçilmiş millet olduklarına inanmaktadırlar ve kendilerini dünyanın en üstün milleti olarak görürler. Ayrıca kendilerine vaat edilmiş toprakların verildiğine inanırlar.

Hz. Süleyman zamanında yapılan "Süleyman Mabedi" büyük önem taşımaktadır. İki defa yıkılan Mabet'in tekrardan yeniden yapılmasıyla Yahudiler, yine önceki gibi ihtişamlı yaşama ulaşacaklarına inanmaktadırlar. İkinci Mabet döneminin sona ermesiyle birlikte, MS. 70 senesinden MS. 1948 yılına kadar bağımsız bir devlete sahip olamamışlar ve dünyanın farklı bölgelerinde sürgün bir hayat yaşamışlardır⁶.

² Seda Özalkan, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017, s. 10.

³ Hasan Yıldız, *Ortadoğu'da Dinler Üzerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hıristiyanlık-İslamiyet)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Tezli Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2008, s. 13, 18.

⁴ Kadir Albayrak, "Balkanlar'da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet", *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut = Islam in the Balkans: Unexpired Hope*, 2016, cilt: I, s. 351-395; Kürşat Demirci, *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk, Ayışığı Yayınları*, İstanbul 1999, s.11.; Aynur Eryiğit Bader, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslâm'ın Putperestliğe Bakışı (Kutsal Kitaplar Açısından Bir Değerlendirme)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 3.

⁵ Melih Çoban, *Türkiye'de Yahudi Aydınları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s. 40.

⁶ Baki Adam, *"Yahudi Kaynaklara Göre Tevrat"* Pınar Yayınları, Ankara, 2001, s.135.; Hülya Taner, *"Kur'an Yolu Tefsiri"nde Yahudilik İle İlgili Bilgilerin Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2018, s. 6, 7, 8, 25.

1. Yahudi İnancı ve İktisadi Yönü

Yahudiliğin insana yaklaşımı konusunda iki ayrı durum söz konusu olmaktadır. Birincisinde, Yahudiliğin Yahudi olmayanlara karşı yaklaşımıdır. İkincisinde ise Yahudiliğin Yahudi olanlara yönelik yaklaşımıdır. Yahudilikte esas olan, Yahudi cemaatidir ve bu cemaatin güçlü olması arzu edilirken devamlılığı da önemsenmektedir⁷. Yahudilerin kutsal kitaplarının bildirdiklerine istinaden; Yahudilerin, yabancı milletlerle evlenmeleri Tanrı tarafından kesinlikle yasak edilmiştir. Bu yasağın amacı; Tanrının, kavmini dini ve ırki saflığını muhafaza etmek için olduğu ifade edilmektedir. Öyle ki; Yahudilerin bu yasağa uymamaları sebebiyle sürgüne gönderildikleri dile getirilmektedir. Hatalarını anlayan ve pişman olan Yahudiler, sürgünden döndüklerinde yabancı milletlerden olan eşlerini boşamışlar ve bu eşlerinden doğan çocuklarını da bırakmışlardır⁸.

Yahudilikte evlilik, Yahudi soyunun sürdürülebilmesi için gerekli kutsal bir buyruk olarak kabul görmektedir. Düğünün en temel uygulamalarından biri, ketuba verilmesidir. Ketuba, evlilik sözleşmesidir ve kocanın eşine olan maddi sorumluluklarını belirtir. Damat ve iki şahit tarafından imzalanan bir belgedir. Bu belgenin imzalanmaması durumunda, ailenin kurulması ve çiftlerin beraber yaşaması mümkün olmamaktadır. Ketuba, çiftin boşanması ya da kocanın ölmesi durumunda kadının, sosyo-ekonomik yönden güvende olmasını önceden temin etmektedir⁹. Yahudilerden bir kısmı, evlenirken eşlerinin bilhassa baba tarafından yakın akraba olmalarını önemsemişler ve bu yönde evliliklerin oluşturulması için çabalamışlardır. Bu durumun nedeni; mal zenginliğinin aile içerisinde kalması arzusu olarak açıklanmaktadır. Örneğin, Buhara Yahudilerinde, bu tür evliliklerin yapıldığı görülmektedir¹⁰.

Klasik Yahudilik inancında, Yahudi olmayanlara (gentile) karşı sürekli hasmane denilebilecek bir tutumun varlığı söz konusudur. Öyle ki bu tutum hem

⁷ Zeliha Zuhal Güven, *Yahudiliğin İnsana yaklaşımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1999, s. 74.

⁸ Nazmiye Yavuz, *Kitabı Mukaddes Açısından Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Seçilmişlik Anlayışı*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 72., Hülya Çetin, *İlahi Dinlerde Kurtuluş Anlayışı*, Kriter Yayınları, İstanbul 2012, s.45-50.

⁹ Asife Ünal, "Yahudi Düğün Gelenekleri", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, 2016, s. 226, 233. <http://www.dergipark.gov.tr/download/article-file/206360> (Erişim Tarihi: 18.12.2018)., Hülya Çetin, Hz. İsa ve Ahlak Öğretisi, Kriter Yayıncılık 2015, s.24-35., Hülya Çetin, Dağdaki i Vaazda Boşanma, *Çankırı Karetin Üniversitesi Sosyal Bilemler Enstitüsü Dergisi*, 3(2): 2012, s. 227-238.

¹⁰ Durmuş Arık, "Buhara Yahudileri", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, Bahar 2018, s. 7. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/529383> (Erişim Tarihi: 18.12.2018).

Ortodoks Yahudileri hem de Siyonistleri oldukça etkilediği bilinmektedir¹¹. Siyonist Yahudilerde “Yahve” cesurca m¼cadele eden emperyalist ve yayılcacı bir savaş ilahı olarak kabul g¼rmektedir. Öte taraftan Ortodoks Yahudilikte, Yahudi ideolojisi olarak kabul edilen ideolojide Yahudi olmayanlara yönelik sürekli bir nefret ve d¼řmanlık besleme durumu mevcuttur¹².

Talmud ve Yahudi Protokolleri, Yahudi soyunun üst¼nl¼đ¼ ve seçilmiş halk oldukları noktasında birleşmektedir. Ayrıca “goyim” diye tabir edilen kimselerin, söm¼rt¼leřtirilmesi ve k¼leleřtirilmesi hususu da kabul g¼rmektedir. Talmud, Yahudilerin dini liderleri ve hahamları tarafından tanımlanan, bir medeni kanun ve Yahudilerin şeriatı olarak kabul edilmekte, Yahudilerin birlik i¼erisinde olmalarını sağlamaktadır. Yahudiler arasında ırksal birliktelik ve bağnazlığın diri olmasında da etkilidir¹³. Talmud'da seçilmişlik zihniyeti ırksal olmaktan çok, takvaya yaslanan bir üst¼nl¼k d¼ř¼ncesine dayanmaktadır. Seçilmişliği ırksal bir üst¼nl¼k şeklinde a¼ıklayan akım, Kabala'dır. Kabalacıların kabullerine g¼re, İsraililerin ruhu nefes ha elahud (ilahi ruh), öteki insanların ruhu nefes ha beamit (hayvani ruh)'tan var olmuřtur¹⁴.

Talmud'un bir uygulaması şoyledir; kaybolan malı sahibi olan kimseye iade etmesini emreder fakat kaybolan malın sahibi Yahudi değilse bu emir uygulanmaz¹⁵. İnsanlık tarihinde mal sevgisi ile ün yapmış ve mala ulaşmak i¼in çok çaba harcayan başka bir millet daha bulunmamaktadır. Yahudiler, d¼nya geneline hâkim olabilme dileklerinin ger¼ekleřtirebilmeleri i¼in malı, ama¼larına ulaştıracak en m¼him vasıtalarından biri olarak g¼rmektedirler. Bu sebeple sahip oldukları malı başkalarıyla paylaşmamakla birlikte, cimrilik yapma durumu da söz konusu olmaktadır¹⁶.

¹¹ Israel Shahak, *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*, Çev. Ahmet Emin Dağ, Anka Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2004, s. 175.

¹² Hatice P. Erdemir, Halil Erdemir, “Kud¼s'te Yahudi İşyanı ve Yahudiler”, *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, s. 130.

¹³ George Armstrong, *Rothschild Para İmparatorluğu Derin Yahudi Devleti*, (Çev. Mert Akçanbaş), Destek Yayınları, İstanbul 2011, s. 19.

¹⁴ Mehmet Aydın, Yahudi Kaynaklarına G¼re Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği): (1), Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fak¼ltesi Dergisi, 1991, sayı: 4, s. 13-34, Ebru Metli, *Hasidizm'in Yahudi Ve Öteki Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 44-45.

¹⁵ Akif G¼çmen, *Yahudi-M¼sl¼man Diyalogunun İmkânı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 5.

¹⁶ İbrahim Ethem Aydın, *Elmalılı Muhammed Handı Yazır'ın “Hak Dini Kur'an Dili” Adlı Eserinde Yahudilikle İlgili Bilgilerin Dinler Tarihi A¼ısından Değerlendirilmesi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2014, s. 121.

Yahudilerin paraya olan tutkusunu; hisse senetlerine, çeklere ve banknotlara sahip olma ve satın alma gücünü elde etme şeklinde ifade etmek mümkündür. Yahudi, mülkiyeti üstün görür ve malı, satın alarak elde etmek ister. Parasını ödeyince o mal yasal olarak parasını ödeyenindir ve bu durum evrenseldir. Herhangi bir değer, parayla ölçüldü mü, artık kamusal bir hal alır ve Yahudiler iyi müşterilerdir. Kendisinden uzak tutulana, kıskanılanı para gücüyle almak ister ve paraya sahip olması nedeniyle övülmesine ya da saygı gösterilmesine gücünmez¹⁷.

Yahudilerin nüfusu dünya genelinde az olmasına rağmen, dünyada var olan finans kaynaklarının kontrolünü elinde bulundurmaktadırlar. Farklı ülkelerde ayrı milletlerle yaşamlarını sürdürürlerken kendi aralarında çok güçlü bir milli bütünlük sağlamışlardır. Yahudilerin hayatlarına devam ettikleri tüm ülkelerdeki ortak noktaları ticari hayattaki başarı kazanımlarıdır. Yahudiler çoğunlukla ticarete yönelmişler, işçilik yapmaktan uzak durmuşlardır. Hz. Musa'nın getirdiği kanunlara istinaden; insanların birbirlerinin sırtından zengin olmaları mümkün değildir. Fakat Yahudilerin ticari hayatlarında kendileri arasında uygulamakla sorumlu oldukları kurullarla, Yahudi haricindekilerle yapılan ticari faaliyetlerindeki kurullar arasında farklılıklar mevcuttur. Yahudiler tarafından "Yabancılar Kanunu" ismiyle kabul edilen kural; kardeşinden faiz alamazsın fakat yabancıardan faiz alabilirsin biçiminde ifade edilmektedir¹⁸.

Yahudiler, hayatlarını sürdürdükleri ülkelerin ananesini ve dilini öğrenerek o ülkeye uyum sağlayabilirler. Lakin o ülkenin halkının asla bir parçası olmazlar. Yahudiler iyi organizatörlerdir. Finans onların uzman oldukları bir alandır. Devamlı parayla uğraştıklarından matematik ve mantık alışkanlıkları yükselmiş ve böylelikle paranın efendileri olabilmişlerdir. Bu konuda en başarılı olan Rothscıld ailesidir¹⁹.

Süleyman Sayar'ın kaleme aldığı "Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)" isimli makalesinde Yahudi karakter tasviri hakkında şu bilgiler yer almaktadır:

Yahudi karakter tasvirlerinde, öteden beri üzerinde durulan bazı karakter özellikleri vardır. Bu özellikler şöyle sıralanabilir: Yahudi ketumdur, sır

¹⁷ Jean Paul Sartre, "Yahudi Düşmanı," (Çev. Emin Türk Eliçin), Salyangoz Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2008, s. 103-105.

¹⁸ Henry Ford, *Yahudi Enternesyonali*, (Çev. Mert Akçanbaş), Destek Yayınları, İstanbul 2013, s. 12, 15.

¹⁹ İsmail Tokalak, *Paranın İmparatorları Rotschild'lerin Küresel Gücü*, Ataç Yayınları, İstanbul 2014, s. 37, 231.

vermez. Kurnaz ve hilekârdır. Dayanıklı ve sabırlıdır. Gürültücü, yaygaracı ve telaşlıdır. Adsız kalmaya, sinsî davranmaya özen gösterir. Çıkarlarına, kazancına ve maddeye düşkündür. Avareleği ve geziciliği sever. Bu yüzden adı 'Serseri Yahudi'ye çıkmıştır. Dinine ve din adamlarına çok bağlıdır. Onların sözü kanun yerindedir. Milli ülküsüne bağlıdır. Belli etmez görünse de, kinci ve intikamcıdır. Bu, tarih boyunca onun en önemli gücünü teşkil etmiştir. Tutumludur, cimridir. Başkalarına (Yahudi olmayanlara) ikiyüzlü davranmayı, yalan söylemeyi doğal görür. Ahlak ilkeleri millidir, kendi aralarında geçerlidir. Yabancılara karşı farklı ilkeler oluşturmuştur. Ekonomi ve ticaret alanında tarih boyunca alışkanlık ve beceri kazanmıştır; kendine güvenir. Yahudi, Yahudi ırkısındır. Uzmanlığa önem verir, disiplinli çalışır. Plancı ve teşkilatçıdır. Gelenekçidir...²⁰.

Yahudilerin, buldukları toplumda en çok sıkıntıya girmelerinin nedeni, ticari olarak tefecilik yapmalarındandır. Yahudilerin tefecilik faaliyetlerinin bir sonucu olarak, onların fiili şiddetle birlikte sınırlayıcı yasalara ve hasmane siyasi hareketlerle karşı karşıya kalmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Orta Çağda Avrupa'nın pek çok ülkesinde Yahudilere vatandaşlık hakkı verilmemiştir. Devlet ve orduda görev yapmaları yasaklanmış bir kısım meslekleri icra etmekten de uzak tutulmuşlardır²¹. Yahudiler, sürgün yaşamlarının bir neticesi olarak gayri menkul edinmekten uzak durmuşlar onun yerine menkul değerlere sahip olmayı önemsemişlerdir. Menkul değerler, zaman içerisinde onlara hükmetme gücü sağlamıştır. Oldukça geniş bir alana yayılmaları, onların ticaret konusunda, öteki topluluklardan daha kolay başarılı olmalarında büyük avantaj sağlamıştır. Uluslararası ticaret ve para transferi konularında geniş, dağınık merkezlere sahip olmaları ve sağlam ilişki kurabilmeleri büyük önem taşımıştır²². Avrupa'da yaşamlarını sürdüren Aşkenaz Yahudilerinin hayat alanları kısıtlandığında, topluma sosyal ve ekonomik yönden iştiraki özellikle sanat ve ticaret alanlarında olmuştur.

²⁰ Süleyman Sayar, "Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 9, 2000, s. 11. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/143998> (Erişim Tarihi: 29.11.2018).

²¹ Rahim Ay, *Türkiye'de Siyasal İslam Düşüncesinde Yahudi İmağı "Millî Görüş Örneği"*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 28-29.

²² Nurdan İpek, *Selanik Ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 1-2.

Avrupa'da onlara uygulanan toprak vb. mülk sahibi olabilme yasağı sebebiyle çoğu Yahudi, sermayesini kıymetli tablolara benzer taşınabilir mülklere yatırmıştır²³.

2. Yahudilerin Diaspora Dönemi

Eski Çağ'da Yahudilerin, Anadolu kentlerine yerleşim tarihleri yaklaşık olarak şöyledir: "M.Ö. 325'te İzmir, M.Ö. 312'te Antalya, M.Ö. 300'de Efes, M.Ö. 280-261'de Dinar, M.Ö. 130'da Bergama, M.Ö. 79'da Bursa, M.Ö. 62'de Edremit bölgelerine yerleşmişlerdir. Yine bu dönemde Urfa, Mersin, İstanbul, Eskişehir, Konya, Adana, Nusaybin, Diyarbakır, gibi bölgelerde de Yahudi varlığına rastlanılmaktadır"²⁴.

M.S. 70 senesinde General Titus'un Kudüs'ü ele geçirmesi ve ikinci kez yapılan Süleyman Mabedini yıkmasından sonra Yahudiler, dünyanın her tarafına göç etmeye başlamışlardır²⁵. Roma İmparatoru Titus'un, gemilerle Yahudileri Avrupa'ya götürmesiyle Avrupa'da Yahudi Diaspora yaşamı başlamış olmaktadır. Roma İmparatorluğu'nun İlk üçyüz yılı süresince çoğunlukla Yahudilere karşı ılımlı bir politika sürdürülmüştür. Fakat Hıristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini durumunda olunca, Musevi inançlı Yahudilere yönelik baskı ve zulümler çoğalmıştır. Avrupa'da ticaretin yabancılar eliyle yürütülmesi noktasında Yahudilerin, ekonomideki etkileri artmış ve X. yüzyılda Avrupa ve Asya arasındaki en mühim ekonomik bağı kurabilmişlerdir. Yahudiler, ticaretle ve finans kaynaklarıyla krallıklara ve beyliklere ekonomik katkı sağlamışlardır. Bu dönemde, krallar ve beyler tarafından koruma altına alınmışlardır. XI. yüzyıldan sonra Batı Avrupa'da ulus-devletlerin kurulması ve kapitalizmin gelişmesi gibi olgular sebebiyle, Yahudilerin iyi konumları sona ermiştir. Ekonomik gelişmeler neticesinde Batı Avrupa'da yerel tüccarların artması ile birlikte Yahudileri ticari faaliyetlerden uzaklaştırma çabası söz konusu olmuştur. Soylulara ve küçük üreticilere kredi sağlayarak ayakta durmaya çalışan Yahudiler, tarımdaki ticari değişiklikler ve yerel sanayinin gelişmesi gibi etkenlerin bir sonucu olarak, değişik toplumsal sınıfların

²³ İlyas Erbey, *İsrail'de Yahudi Gruplar Arası Farklılıklar Ve Çatışmaların İsrail Siyasal Sistemi üzerindeki Etkileri*, Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2015, s. 14.

²⁴ Hüseyin Kaygısız, *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881-1917)*, Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis 2014, s. 12., Hülya Çetin, Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazına Hıristiyanlık Açısından Genel Bir Bakış, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 16, Konya 2013, s. 59-61.

²⁵ Adem Özen, *Cumhuriyetten Günümüze İstanbul Yahudileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 5.

hedefinde olmuşlardır. Yerel tüccarlar ve yeni burjuva sınıfı, ticari ilişkilerin kontrolünün ele geçirilmesi hususunda Yahudilerle büyük bir mücadele içerisine girmiştir. Dış dünyaya açılan birçok Avrupa ülkesi Yahudilerin ticari güçlerini ele geçirebilmek için, dini sebepleri öne sürerek onları sürgün etme politikası izlemişlerdir. Bu sürgünler neticesinde Yahudiler, o zamanın etkin gücü durumundaki Türk Dünyası'na ve Osmanlı İmparatorluğuna sığınmışlardır²⁶.

1179 ve 1215 Lateran Konsilleri neticesinde, Yahudiler aleyhinde bazı kararlar alınmıştı, bu kararların neticesinde Yahudilerin sapık inançlara sahip kişiler olduğu ve tüm felaketlerin nedeni oldukları fikrinin, Hristiyan Kilisesince de kabul edilmesiyle, 1391 senesinde Sevilla'da Yahudilere yönelik geniş çapta şiddet olayları ve katliamlar yaşandı. İnançları sebebiyle maruz kaldıkları baskılardan sonra birçok Yahudi, Hristiyan oldu ya da yalnızca Hristiyan gibi görünerek gizlice kendi dinine bağlı kaldı. Hristiyan gibi görünen Yahudilere, Converso veya aşağılayıcı bir anlam ifade eden "Marrano" denilmekteydi. İspanya'da zamanla çoğalan bir Converso topluluğu ortaya çıkmış ve bu topluluk Katolik Kilisesini kaygılandırmıştı. Bu endişe, onları Engizisyon Mahkemelerinin kurulmasına sevk etmiştir. Bu mahkemelerde çok sayıda Yahudi kökenli yeni Hristiyan, değişik cezalara çarptırılmışlardır. İspanya'daki tüm Yahudilerin, ülkeden gönderilmeleri hususunda Kastilya Kraliçesi İzabella ve Aragon Kralı Katolik Ferdinand, bir ferman hazırladı. 1492 yılında bu fermanın uygulanmaya başlamasıyla,100.000 İspanya Yahudi'sinin, İspanya'yı terk etmesi istendi. Bu şartlarda az sayıda Yahudi, Hristiyanlığı tercih ederek ülkede kaldıysa da, Yahudilerin çoğu, mallarını ve mülklerini bırakarak büyükçe bir kısmı, Osmanlı Devleti'ne sığınırken geri kalanlar İtalya'ya, Kuzey Afrika'ya ve Portekiz'e göç ettiler. Portekiz'e göçen Yahudiler, 1496-1497 senelerinde oradan da sürgün edilince Osmanlı Devleti'ne iltica etmişlerdir²⁷.

Asya ve Avrupa ülkelerinde yaşamlarını devam ettiren Yahudiler, sürekli olarak bazı dini engellerle karşılaşınca, kendilerine has ayrı bir statü oluşturmaları durumu söz konusu olmuştur. Her nereye yaşamlarını kurmuşlarsa orada özel bir toplum kurmaya zorlanmışlardır. Onlar, her zaman kendi okullarını, hastanelerini,

²⁶ Ömer Faruk, Harman Yahudilik ve Hristiyanlık'ta Adalet, *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğu Dergisi*, 2013, sayı: 18, s. 20-24; Yasemin Güner, *Ortaçağ Avrupa'sında Yahudi Göçleri Ve Yahudi Kültürü*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s. 149-150.

²⁷ Seda Özmen, *Reform Yahudiliğinin İki Temel Dökümanı: Pittsburgh Ve Columbus Platformları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2007, s. 7-9.

mahkemelerini ve sosyal kuruluşlarını kendileri işletmişlerdir. Buralardaki resmi görevlilerini, öğretmenlerini, hâkimlerini, hahamlarını, sünnetçilerini ve işçilerini tayin ederek ücretlerini de kendileri karşılamışlardır. Adeta devlet içerisinde ufak devletler, gettolar kurmuşlardır²⁸.

Hıristiyanlık inancına göre; Tanrı, Hz. İsa ile yeni bir ahit gerçekleştirmiş ve bunu kabul etmeyen Yahudiler, Hz. İsa'yı öldürmüşler ve böylelikle Tanrı, Yahudileri lanetlemiştir. Yahudiler, Hıristiyan olurlarsa ancak o zaman bu lanetten kurtulabileceklerdir. Lakin Yahudilerin Hıristiyanlığı kabul etmemeleri sebebiyle Hıristiyanlar, Yahudileri gettolarda yaşamaya mecbur bırakmış ve Yahudilerin bazı haklarını eksiltmişlerdir. Meslek sahibi olmalarına izin verilmeyen Yahudiler, ticarete yönelmişler ve bunun sonucunda zenginleşmeye başlamışlardır. Bu nedenle Yahudiler, Avrupa ülkelerinden gönderilerek göçe zorlanmışlardır. Aydınlanma ve Fransız Devrimi ile beraber Yahudiler, gettolardan ayrılmaya başlamış ve bazı haklar elde etmişlerdir. Haskala isminde bir hareketle Yahudiler, yaşadıkları ülkelerin yapısına uyum sağlama kararı almışlar ve mevcut içe kapanık durumlarını değiştirme yoluna gitmişlerdir. Yahudiler, Hıristiyanların kendilerine karşı düşmanlıklarının eksileceğini var sayarak, Mesih beklentisinden, vaat edilmiş topraklara dönme isteklerinden caydıklarını, buldukları ülkelerin toplum kültürünü kabul ettiklerini belirtmişlerdir. Fakat yine de bütün bunlar Yahudi düşmanlığını ortadan kaldırmaya yeterli olamamıştır. Öncesinde, başta dinsel anlamda olan ayrımcılık sonraları ırksal bir ayrımcılığa çevrilerek, anti-semitizm'i meydana getirmiştir. Anti-semitizm ile beraber Yahudi asimilasyonunun Yahudi karşıtlığını önleyemeyeceğine inanan Yahudiler, Siyonizm fikrini öne sürmüşlerdir²⁹. Haskala hareketi, o dönemde geleneksel Yahudilikteki var olan bilimsel ilerlemelerin dine aykırı olduğu fikrini, kabul etmeyerek dinin, bilimle çatışmadığını öne sürmüştür. Bu hareket, sonradan "Siyonizm" ismiyle ifade edilen Yahudi milliyetçiliğiyle bütünleşmiş ve Reformist Yahudiliğin ortaya çıkmasında etkili olmuştur³⁰.

²⁸ Hatice Tiryaki, *Reformist Yahudilik*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 22.

²⁹ Leyla Burçak, *İstanbul'da Yaşayan İstanbul Yahudilerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Şubat 2015, s. 44.

³⁰ Nilgün Kaynar, *Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2009, s. 9.

3. Avrupada'ki Yahudilerin Sosyo-Ekonomik Durumu

M.S. VII. yüzyıldan itibaren Yahudilerin, Güney Avrupa ticaretini ellerinde tuttıkları ve ticari yaşamda oldukça başarılı oldukları bilinmektedir. XIII. yüzyıldan itibaren İngiltere ve Fransa'dayaşayan Yahudiler, bu ülkelerden kovulmaya başlamışlardır. 1291 senesinde İngiltere'de, sahte para süren şebekenin bulunması neticesinde İngiltere'den gönderilmişlerdir. 1394 senesinde Yahudilerin, Fransa'dan kovulmalarında ise; Yahudilerin, çokça servet ve topraklara sahip iken bu gücü iktisadi baskı aracı olarak Fransa halkına karşı kullanmaları ve halktan %80'e ulaşan faiz almalarıyla, halkın galeyana gelmesinin etkisi olduğu ifade edilmektedir. Benzer bir durumda İspanya'da görülmektedir. İspanya'da da Yahudilerin, iktisadi baskı yaptıkları, saray entrikaları içerisinde buldukları, Hıristiyanlık ile alay ettikleri ve casusluk faaliyetleri gibi suçlamalar sebebiyle ülkeden kovulmuşlardır³¹.

XI. ve XIII. yüzyıllar arasında Yahudilerin uluslararası ticarete ön planda olmadığı ve geriye çekildikleri anlaşılmaktadır. Bu dönemde İtalya'da, Almanya'da ve İspanya'da bulunan Yahudilerin, ticari işleri ufak miktarlarda perakende mal satışlarıyla kısıtlıydı ve en mühim meslekleri borç para vermeleriydi. XV. yüzyıla değin, ağırlıklı olarak ikinci el giysi ve mücevher satışlarıyla uğraşmışlardı. Verdikleri borca istinaden ellerinde tuttıkları rehin malların sahiplerince geri alınmalarını sebebiyle bu malları satıyor ve kazanç sağlıyorlardı. Bu işlerin yanı sıra ufak dükkânlarında mesleklerini icra ediyorlardı. Ayrıca Hıristiyanların yapmaktan uzak durdukları vergi toplamak, gümrükçülük ve çiftçilik gibi işler zaman ilerledikçe Yahudilerin mesleği durumunda oluvermişti. XV. yüzyılda Yahudiler, Avrupa'da ticari ve endüstriyel alanlara yeniden girmiş ve yeni meslek sahibi olmuşlardır. Balearic Adalarında, Aragon ve Katalonya kıyı kesimlerinde ve Portekiz'de gemi yapımında çalıştılar ve kısa sürede İspanya ticaretinde başarılı oldular. İtalya'da Aşkenaziler borç verme işlerini devam ettirirlerken Sefardiler ve Levantenler, ticari alanlarda ithalat ve ihracat yaparak ilerleme sağlıyorlardı. Yerleşmek için çağrıldıkları Leghorn'da bulunan endüstriyel kuruluşları ilerleterek gelişmesini sağlamışlar ve ekonomide tecrübe sahibi olup uzmanlaşmışlardı. XVI. ve XVII. yüzyıllara varıldığında Yahudilerin, ticari işlerindeki engellemelerin azaltıldığı ya da kaldırıldığı anlaşılmaktadır. XVI. yüzyıl süresince Frankfurt'ta Yahudi nüfusunun

³¹ Adem Özen, *Cumhuriyetten Günümüze*, s. 7.

çoğalmasa, onlara önemli ekonomik imkânlar ortaya çıkarmıştır. XVII. yüzyılın başlarında Yahudilere, Hollanda'ya yeniden gelip yaşamalarına izin verilmiş ve çokça ekonomik özgürlükler sağlanmıştır. Hamburg ve öteki Kuzey Avrupa kentlerindeki vaziyet de aynı idi. Yine bu yüzyılda gettodaki ekonomik kısıtlamaların azaltıldığı bilinmektedir. Bu dönemde İtalya'da bulunan Yahudiler, gettoların pek çoğunda deniz ticaretiyle uğraşmışlar ve dış ticarete mühim bir başarı elde etmişlerdi. 1796-1798 senelerinde Napolyon Bonapart, İtalya'da ve Fransa'da gettolarda hayatlarını sürdüren Yahudilere gettolardan çıkmalarına müsaade etmiştir³². Avusturya'da ise 1781 yılında Yahudilere sarı bant takma uygulaması, alınan özel vergiler ve Yahudilerin Üniversitelere kabul edilmemeleri gibi yasaklar kaldırılmıştır³³.

XVIII. yüzyılda Yahudilerin mali ve ticari faaliyetleri çok ilerlemişti ve kimi iktisat tarihçileri onları, kapitalist gücün lokomotifleri olarak değerlendiriyordu³⁴. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Fransız Devrimi ve Aydınlanma süreciyle birlikte Yahudilere uygulanan sosyal, ekonomik ve siyasi haklar üzerindeki sınırlamalar büyük oranda ortadan kalkmıştı³⁵. Fransa'da yaşayan Yahudilerin, siyasi yönden özgür olabilmeleri, onlara vatandaşlık hakkı tanınması durumu; Batı'daki anti-Semitizm anlayışında bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir³⁶. Fransız devriminden sonra Avrupa'da Yahudilere karşı tutum ve davranışlarda olumlu değişiklikler olmuş, Yahudiler, kısmen de olsa rahat bir yaşama kavuşmuşlardır. Günümüzde Yahudiler içerisinde en çok yaygın durumdaki mezhepler, Ortodoks ve Reformist Yahudiliktir. Ortodoks Yahudilik, Süleyman Mabedi'nin yıkılışından günümüze dek devam eden geleneksel Yahudi anlayışı olarak kabul edilmektedir. Reformist Yahudilik ise, XIX. yüzyıl başlarında bilhassa Alman Yahudileri arasında ortaya çıkmış ve özellikle Orta Avrupa'da hayatlarını devam ettiren Yahudilerin yaşadıkları ülkelerin kültürleriyle bütünleşmesine davet eden harekettir. Reformist

³² Seda Özmen, *Reform Yahudiliğinin*, s. 9-13.

³³ Erdem Güven, *Türkiye Yahudileri'nin İsrail'e Entegrasyonu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 37.

³⁴ Paul Johnson, *Yahudi Tarihi*, Çev. Filiz Orman, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2001, s. 351-352.

³⁵ Seda Özalkan, *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*, s. 22.

³⁶ Alain Badiou, vd., *Anti Semitizm Üzerine*, Çev. Oylum Bülbül, Erkal Ünal, Encore Yayınları, İstanbul, 2014, s. 79, 80.

Yahudilik hareketinin, esas geliş imini ABD'de hayatlarını devam ettiren Yahudiler arasında gösterdiğ i bilinmektedir³⁷.

4. Osmanlı İmparatorluğu'na Göç en Yahudilerin Genel Durumu

Müslümanlarla Yahudiler, Hz. Muhammed dönemi, Emeviler, Abbasiler, Selç uklular ve Osmanlı Devleti zamanında, İslam dünyasının değ iş ik ülkelerinde barış içinde yaş amış lardır³⁸. Anadolu'da Türk-Yahudi münasebetleri, Büyük Selç ukluların 1071 senesinde kazandıkları Malazgirt zaferi neticesinde Anadolu topraklarına yerleşmeleriyle ortaya çı kmaktadır. Öte taraftan Osmanlılarla Yahudilerin ilk olarak karşılaşmaları ise; Orhan Bey zamanında Bursa'nın fethi esnasında olduğu bilinmektedir³⁹.

1324 yılında Bursa'nın ele geçirilmesiyle birlikte bu bölgede yaşayan Hıristiyan ve Yahudiler, topraklarını terk ederek göç etmişlerdir. Lakin Orhan Bey'in çıkarttığ i bir ferman sonrasında Yahudiler, Osmanlı topraklarına geri dönüş yapmışlardır. Orhan Bey ve kardeşi Alâeddin Beyin, Yahudi toplumunun, idare, bilim, sanayi, maliye ve ticaret gibi alanlarda kabiliyetli oldukları düşüncesi sebebiyle onlara, ayrıcalıklı davranmışlardır. Bursa'da sinagog inşa edilmesine izin verilmesi ve dini inançlarıyla rahatça yaşamlarını sürdürebilmeleri için ayrı bir mahalle kurma istekleri kabul edilmiştir. Ayrıca Yahudilere "haraç" isminde bir çeşit vergi ödemesi karşılığında mülk sahibi olabilme hakkı da tanınmıştır. I. Murat (Hüdavendigâr) zamanında Edirne'nin ele geçirilmesi sonrası, Balkanlarda bulunan Yahudiler, Osmanlı topraklarına gelerek yerleşmişlerdir. Edirne'nin başkent olması ve baş hahamın otoritesinin çoğalmasıyla birlikte yurtiçinden ve yurtdışından çok sayıda öğrenci, Edirne'de eğitim hayatına başlamıştır. Böylelikle Edirne, Yahudi eğitim merkezi olmuştur. 1394 senesinden sonra Avrupa'dan Anadolu'ya Yahudi muhaceretleri başlamıştır. I. Mehmet zamanında İzmir'in Osmanlı toprağ i olmasıyla, İzmir'deki Yahudi nüfusu hızla çoğalmıştır, 1415 yılında İspanya'dan gelen Yahudiler Bursa'ya yerleşmişlerdir. 1421-1451 senelerinde II. Murat zamanında Orta Avrupa Yahudileri (Aşkenaz) gruplar şeklinde Osmanlı topraklarına gelmişlerdir. 1453 senesinde İstanbul'un Fatih Sultan Mehmet eliyle alınması sırasında, Yahudilerin Bizans yönetiminden memnun olmamaları nedeniyle, Sultanla iş birliğ i

³⁷ Özlem Akı, *Cumhuriyet'ten Günümüze*, s. 20.

³⁸ Akif Göçmen, *Yahudi-Müslüman Diyaloğunun*, s. vii.

³⁹ Hüseyin Kaygısız, *Filistin'e Yapılan*, s. 12-13.

yapmuşlar ve bunun sonucunda da çeşitli ayrıcalıklara kavuşmuşlardır. Fatih Sultan Mehmet'in bu ayrıcalıkları vermesinin diğer ve asıl sebebi, önceki Padişahlar gibi; Yahudilerin, kabiliyet ve akıllarından yararlanarak imparatorluğun ticaret ve ekonomik anlamda güçlenmesini arzu etmesidir. Bu amaca istinaden Osmanlı Devleti'nin öteki şehirlerindeki Yahudiler, İstanbul'a davet edilmişlerdir. 1492 yılından sonra İspanya'dan göçe zorlanan Yahudilerden, Osmanlı topraklarına gelenlerin sayısı 200.000-500.000 arasında değişmekte olup, bu nüfustan 40.000 kişi civarındaki kısım İstanbul'a göçmüşlerdir. II. Bayezid zamanına denk gelen bu göç, Osmanlı Devleti'nin arzu ettiği ve desteklediği anlaşılmalıdır. Öyle ki, II. Bayezid, göçlerden memnuniyetini şöyle dile getirmiştir: "Böyle bir kralın (İspanya Kralı Ferdinand) akıllı olduğunu kim söyleyebilir? Kendi ülkesini sefalete sürüklerken benimkini zenginleştiriyor"⁴⁰.

Yahudilerden kimisi, sarayda bilhassa hekim olarak mühim hizmetlerde bulunmuşlardır. Örneğin; II. Murad'ın hekimbaşısı, Yahudi kökenli ve sonradan İslam'ı kabul eden İshak Paşanın, sarayda görevli olduğu bilinmektedir. Yine Fatih Sultan Mehmed'in başhekim, Yahudi olup, ölmesinden kısa bir süre öncesinde İslam'ı kabul eden Yakub isminde bir hekimdir. Başhekim Yakub, Sultanla beraber seferlere iştirak etmiş ve bir süre de defterdarlık görevinde bulunmuştur. Bunun yanı sıra diplomatik görevlerde de hizmet etmiş, karşılığında da tüm vergilerden muaf olmuştur. Lakin Yahudilerin, diplomasideki esas faaliyetleri, dindaşlarının İberya yarımadasından, Osmanlı topraklarına göç etmelerinden sonra başlamaktadır. İspanya'dayken yüksek görevlerde çalışanlar, sarayda; sağlık, maliye ve diplomasi gibi alanlarda görevlendirilmişti. Bilhassa hekimlik mesleği Yahudilerin nüfuzunun çoğalmasında ve etkinliğinde mühim bir rol üslenmiştir⁴¹.

XIV. ve XVI. yüzyıllarda çok sayıda Yahudi, Avrupa'nın değişik yerlerinden Osmanlı Devleti topraklarına gelerek her bölgesine yerleşmişlerdir. Günümüzdeki Macaristan, Romanya, Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan, Mısır ile birlikte Anadolu'da Bursa, Çanakkale, İzmir, Manisa, Amasya ve Tokat gibi illere yerleşirken; kimisi de, Kıbrıs, Korfu ve Patras gibi Doğu Akdeniz Adaları'na

⁴⁰ Şermin Sağkukulak, *19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Topraklarına Yahudi Göçü*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 63-66.

⁴¹ Musa Kılıç, *Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler, Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık 1. Baskı, İstanbul 2011, s.s. 93-94.

yaşamlarını kurmuşlardır. En çokta başkent İstanbul, Edirne, Selanik gibi Yahudi hayatın merkezi durumundaki kentlere yerleřmiřlerdir⁴².

XV. asırda Doğu'ya yönelik Yahudi göçünde, Yahudilerin sığındıkları yerler genel olarak Osmanlıya ait topraklardı. Doğu Avrupa'da barınabilen Yahudilerin güven içinde olmalarında, Balkanlarda ve Doğu Avrupa'daki Osmanlı hâkimiyetinin olmasının önemi büyüktü. Sonrasında Osmanlı Devleti'nin bu topraklardan ayrılmasıyla, Doğu Avrupa'da yaşayan Yahudiler için yine kötü günler gelmekteydi. Irkçı zihniyet çoğalmaktaydı, Batı ve bilhassa Doğu Avrupa'da Yahudi düşmanlığının en yüksek seviyesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmaktaydı. Bu olumsuz gelişme Doğu Avrupa ülkesi durumundaki Osmanlı Devleti'ni etkilememiřtir⁴³.

XV. yüzyılın sonunda İspanya ve Portekiz'deki yapılan eziyetlerden kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne iltica eden Yahudiler, İzmir'e yerleşmeden önce Tire ve Manisa gibi imkânların bol olduğu yerlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Sonraki yıllarda ise; İzmir'in ticari potansiyelinin çoğalması sebebiyle Tire, Manisa ve Selanik'teki Yahudiler, İzmir'e göçmüşlerdir. Batılı tüccarlarla rahatlıkla iletişim sağlayabilecekleri dillere sahip olabilmeleri, Batı'da mühim ticari bağlantılar oluşturabilmeleri ve aracılık faaliyetlerindeki başarıları; onların ticarete öteki milletlerden bir adım ilerde olmalarına olanak vermiştir. Yahudiler, eğitim-öğretim konusunu oldukça önemsemişlerdir. Böylelikle, dillerini ve kültürlerini muhafaza etmeleri mümkün olabilmemiştir. Matbaayı ilk kuran millet Yahudilerdir. İzmir de hayatlarını sürdüren Yahudiler, çeşitli gazeteler çıkartarak kendi cemaatlerinin bilinçlenmesi noktasında etkili olmuřlardır⁴⁴. Yahudiler, 1494 senesinde İstanbul'da da matbaa kurmuşlar, Yunanca, Latince, İtalyanca, İspanyolca ve İbranice eserlerin baskısını yapıp yayınlamıřlardır⁴⁵.

XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşamlarını sürdüren Yahudiler, en parlak dönemlerini yaşamaktaydılar. Bu durum, Yahudilerin Osmanlı'nın yaklaşık olarak tüm ticari ilişkilerinde var olmalarından kaynaklanıyordu. Osmanlı

⁴² Kezban Batmaz, *II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki Ve Yahudi İlişkisi (1909-1918)*, Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2012, s. 3.

⁴³ Ali Arslan, "Avrupa'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920)", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 2007, Vol. 3 (5), ss. 7-40, s. 9.

⁴⁴ Hammet Arslan, "Tarihsel Süreçte İzmir Yahudi Cemaatinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Millet Ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, Ocak-Haziran 2014, s. 121, 136, 139.

⁴⁵ Refika Ocak, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler*, Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2004, s. 20.

topraklarındaki Müslümanların uzak kaldıkları sağlık, ticaret ve günah olarak kabul edilen faiz fiilinin ortaya çıkardığı tefecilik gibi mesleklerdeki alanlar Yahudilerce doldurulmuştu⁴⁶. Bankacılık işlemlerinin henüz bu yüzyıllarda gelişmemiş olmasından dolayı para naklinin yapılmasında zorluklar yaşanmaktaydı. Yahudiler, İstanbul, Bursa, Halep, Şam gibi gelişmiş ticaret merkezlerinde oluşturdukları bir sistemle bir bankanın kolları gibi çalışıyorlardı. Örneğin, İstanbul'dan Şam'a gidecek olan tüccar, sahip olduğu parasını İstanbul'daki Yahudi'ye yatırıyor, Şam'a vardığında da Şam'daki Yahudi'den parasını alıyordu. Böylelikle Yahudiler bu işlemde yüzdelik para kazanıyorlardı⁴⁷. XVI. yüzyılda saraya girmeleriyle birlikte gümrük, ticaret ve iltizam işleri Yahudilere geçti. Yavuz Sultan Selim döneminde sarraflık ve para basımı gibi çok sayıda mali işler de Yahudilere bırakıldı⁴⁸.

İstanbul'un fethinden önceki ve sonraki dönemde Avrupa'dan Osmanlı Devleti'ne göçen Yahudilerin katkıları incelendiğinde, bilimsel ve teknik becerilerin yanı sıra savaş sanatında da önemli katkıların olduğu görülmektedir. Öyle ki; 1551 senesinde Osmanlı Devleti'ne gezi amacıyla gelen Hristiyan gezgin Nicholas de Nicolay, şöyle yazmaktadır: "Bir süre önce İspanya ve Portekiz'den sürülen ve kovulan (bu Yahudiler) Hristiyanlığın zararına olacak şekilde Türklere topun, tüfeğin, barutun, güllenin ve diğer silahların yapımı gibi savaşla ilgili yenilikleri öğretmişlerdir"⁴⁹.

Yahudilerin, İtalya'yla bilhassa Venedik'le yaptıkları ticaret, oldukça önemliydi. Osmanlı'yla Venedik arasındaki ticari faaliyetlerde, Sefardilerin rolü büyüktü. Dalmaçya kıyısında bulunan Split (Spalato) kenti, XVI. asrın sonlarına doğru Venedik Sefardilerinden varlıklı iş adamı Daniel Rodriguez'in çabalarıyla, serbest bir liman durumuna gelmişti. Balkanlar ve Mekodanya güzergâhından gelen ticaret yollarının bittiği bu liman, Sefardilerin hâkimiyetinde olan bir ticaret merkezi durumuna dönüşmüştü. Osmanlı Devleti'nin değişik kentlerinden Venedik'e; kurşun, mum, deri, karabiber, keten ve pamuk gibi çeşitli sanayi ürünleri ihraç

⁴⁶ Bengi Su Ertürkmen, *Ankara Yahudi Mahallesi Birlik Sokak'ta Bulunan Ankara Sinagogu İle Albukrek Ve Araf Konutlarının 19. YY Osmanlı Batılılaşması Bağlamında İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013, s. 32.

⁴⁷ Refika Ocak, *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde*, s. 27.

⁴⁸ Mustafa Yeşildal, *Balat'taki Yahudi Kurumlarının Tarihsel Gelişim Süreci*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 14.

⁴⁹ Muharrem Gürkaynak, "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi Ve Yahudi Milleti", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 2, 2003, s. 280.

ediliyordu. Ayrıca Selanik Yahudileri de kentte, yn dokumacılığına bağlı dokuma sanayisini oluřturmuřtu⁵⁰.

Osmanlı İmparatorluğunun duraklama döneminde XVI. Yüzyılda Hıristiyan azınlıklar, bilhassa ekonomik yönde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında Avrupa'da Hıristiyanlığın yükselişe geçmesi, Kilise ve Hıristiyan toplumunun yardımları etkili olmuştur. Yahudilerin bireysel başarılarını srdrememeleri, sosyal bir atılım gösterememeleri ile birlikte diğer azınlıkların bu dönemdeki çabalarının bir sonucu olarak Yahudilerin sahip oldukları birçok alan ve meslek onlara geçmiştir. Öte yandan Osmanlı topraklarında ortaya çıkan Sabetay Sevi hareketi, Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğundaki ekonomik ve sosyal statüsünü olumsuz yönde etkilemiştir ve Yahudilerin ekonomik faaliyetlerine büyük oranda zarar vermiştir. Böylelikle Osmanlı sarayındaki nüfuzlarını da yitirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun gerileme döneminde de Sebetay Sevi hareketi neticesinde ortaya çıkan hayal kırıklığı ve umutsuzluk Yahudileri, sosyal, kültürel ve dini yönden bir çöküşe sürüklemiştir ⁵¹.

XVII. yüzyılın ilk yıllarından sonra Yahudiler, Osmanlı yönetiminde ve sosyo-ekonomik yaşamda etkili oldukları yerlerini kaybetmeye başlamışlardır. Osmanlı sarayındaki Yahudi danışmanların ve bankerlerin yerini, Rumlar ve Ermeniler ele geçirmişlerdir. İ ve Dış ticarete Rum ve Ermeni tüccarlar üstünlüğü sağlamışlardır. Avrupa lkeleri ile Osmanlı imparatorluğu arasında yapılan anlaşmalardaki kapitülasyonlar, Hıristiyanlara yasal, finansal ve ticari ayrıcalıklar elde etme imknı vermiş ve böylelikle vergi serbestliği kazanmışlardır. Öte yandan bu imtiyazlara sahip olamayan Yahudi tüccarlar, eski gücünü yitirmeye başlamışlardır. Glerin azalması sebebiyle Osmanlı Yahudileri, Avrupa'dan yeni bilgi ve teknoloji akışını kaybetmişler, yeni gelişmelerden habersiz kalmışlardır. Ayrıca Avrupa'yla temaslarını sağlayan lisanlarının karışık bir hal alması, Yahudi toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yönden gerilemesine neden olmuřtur⁵².

XVII. yüzyılda İzmir'e, başta Selanik'ten olmak üzere; Ankara, İstanbul, Patras, Akdeniz ve Ege adaları ile Hollanda ve İtalya kaynaklı bir Yahudi g

⁵⁰ Vincent J. Cornell, Tesniye'nin Gölgesinde *Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta Faize (Interest) ve Aşır Faize (Usury) Dair Yaklaşımlar, Ribâ'yı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*, 2017, s. 23-43; Doğa Filiz Subaşı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefardiler, Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2011, ss. 138-139.

⁵¹ şermin Sağkulak, *19. Yüzyılın Sonlarında*, s. 69, 70, 72.

⁵² Melih oban, *Türkiye'de Yahudi Aydınları*, s. 64, 65, 66, 73.

olmuştur. Bilhassa Hollanda ve İtalya'dan gelen ve Marrono (Karayim) olarak bilinen Yahudiler, şehrin ticari hayatında özel bir duruma ulaşmışlardır. Bu kimseler geride bıraktıkları yerlerdeki akrabalarıyla ticari faaliyetlerde bulunmuşlar ve lisanları sayesinde bankalarda, Konsolosluklarda ve Avrupa şirketlerinde çalışmışlardır⁵³.

XVII. yüzyılda Yahudiler, önemli ticaret merkezlerinde çoğunlukla dokumacılık (tekstil) alanında başarı göstermişlerdir. Ayrıca, matbaa ve basım işlerinde de öncü faaliyetlerde bulunmuşlardır. Silah teknolojisi hususunda Osmanlı Devleti'ne katkı sağlamışlardır. Tiyatro gibi bazı meslekleri icra eden Yahudiler, sanat bilgilerini Rumlara ve Ermenilerle paylaşarak eğlence sektöründen kendilerini uzaklaştırmışlardır⁵⁴. XVII. yüzyılda bilhassa İstanbul'daki Yahudiler oldukça zenginleşmişler ve lüks bir yaşamın içerisine girmişlerdir. Öyle ki; Sultan III. Murat, onların lüks hayatlarına bazı sınırlamalar getirmiştir⁵⁵.

XVII. yüzyılda Fransız bir papazın Osmanlı Yahudileri üzerine gözlemi şu şekildedir:

Öyle becerikli ve hünerliler ki herkesin onlara ihtiyacı var. Türkler ve yabancı tüccarlar arasında önemli bir aile yoktur ki hizmetinde, malları değerlendirmek ve iyi olup olmadığını anlamak için, ya da olup biten hakkında fikir vermek için bir Yahudi bulunmasın. Şehirde olan her şeyi, kimde neyin bulunduğunu, kalitesini ve miktarını, satılacak mı yoksa takas mı edileceğini ayrıntılarıyla söyleyebilirler. Öyle ki ticaret hakkındaki bilgileri sadece onlardan alabilirsiniz. Diğer doğu uyruklu olanlar, Rumlar, Ermeniler vb. bu yeteneğe sahip değildir⁵⁶.

XVII. yüzyılın sonları ve XVIII. Yüzyılın ortaları arasında Edirne'de yaşayan Yahudilerin sosyo-iktisadi yönden durumları incelendiğinde, bazı kimselerin, askeri zümreden yüksek rütbeli askerlerle iktisadi alanda yakın ilişki içinde oldukları görülmektedir. Ayrıca Yahudilerin çok sayıda vakıfla, ev/dükkan kiralama ilişkilerinin bulunduğu, mevcut Kadı sicillerindeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu

⁵³ Fatih Çavuşoğlu, *Lozan Antlaşması Sonrasında İzmir'de Yahudi Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumlarındaki Değişim*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2009, s. 48- 49.

⁵⁴ Ahmet Özgür Çınar, *Lozan'dan Sonra Türkiye Yahudileri (1923-1960)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2005, s. 31.

⁵⁵ Mustafa Yeşildal, *Balat'taki Yahudi Kurumlarının*, s. 15.

⁵⁶ Fatih Çavuşoğlu, *Lozan Antlaşması Sonrasında*, s. 51.

iki unsur Edirne de yaşıayan Yahudilerin, içerisinde buldukları toplumla, sosyo-iktisadi yönden güçlü ilişkisini ortaya koymaktadır⁵⁷.

XVIII. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nde yaşıayan Yahudilerin, gerilemesinin gerçek sebebi; Avrupa'ya sağlanan kapitülasyonlar neticesinde, Yahudi ve Müslüman tüccarların Batılı tüccarlarla rekabet edebilme olanağının ortadan kalkmasıdır. Ayrıca, devşirme kökenli Yeniçerilerin, Yahudilere yönelik baskı, tehdit ve tacizleri de Yahudilerin zayıflamalarında etkili olmuştur⁵⁸. XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devletindeki Yahudiler, dış ticarete gerilemiş olmalarına karşın, i ticarete iyi vaziyetteydiler. Tekstil, ipekli dokuma ve elbise boyamacılığı gibi birtakım faaliyetlerde etkili olan Yahudi loncaları ve zanaatkârlar, kalabalık şehirlerde iktisadi yönden mühim bir varlık sergiliyorlardı. Küçük Asya, Makedonya ve Trakya'daki Yahudi tacirler, kentlerdeki pazar ile köy arasında aracılık hizmetleri veriyor, bölgenin iktisadi yaşamı içerisinde faaliyet gösteriyorlardı⁵⁹.

Fransız ihtilali ile gün yüzüne çıkan milliyetçilik fikri, Avrupalı ölkelerin çabalarıyla Osmanlı İmparatorluğunda da etkisini gösterdi. 1839 senesinde Gülhane Hatt-ı Hümayun Devlet görevlileri ve azınlık ileri gelenleri huzurunda Topkapı Sarayı'nda okundu. Hahambaşı Moşe Fresk, Yahudi tüccarlar ve bankacılar da törene davet edilenler arasındaydı. Tanzimat Fermanıyla yapılan açıklamalara istinaden, Müslüman ve azınlık vatandaşlara eşit haklar sağlanmışır. Can, Mal ve namus güvenliğinin sağlanması da hiçbir din ve mezhep farkı ayırmaksızın, Osmanlı topraklarında hayatına devam eden herkesin eşit haklara sahip olmaları Ferman'ın en mühim ilkesiydi. Mahkeme huzurunda, Yahudilerinde şahit olarak kabul edilmesi, müsaderenin kaldırılması, dayanaksız tutuklamalar ve idam cezası verilmemesi ve adaletli bir vergi düzeninin oluşturulması mühim maddelerdendi. Gülhane Hattı'ndan sonra Kamu hizmetlerinde görev alan Yahudilerin sayısında artış olmuş ve tüm meclislerde saygınlıkları çoğalmıştı. Tanzimat'tan sonra Batılı güçler, daha çok haklar kazanma gayreti içine girdiler. Bu gayretin bir neticesi olarak Avusturya, Fransa ve Büyük Britanya'nın zorlamalarıyla oluşturulan Islahat Fermanı, 18 şubat 1856 tarihinde Paris Barış Konferansı'ndan önce Gülhane

⁵⁷ Güner Karagedikli, "Altın Çağ" ile Modern Dönem Arasında Osmanlı Yahudileri: Edirne Yahudi Cemaati Örneği (1680-1750)", *Kebikeç, İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 37 (2014): s. 305-33, s. 329, 331.

⁵⁸ Ahmet Özgür ınar, *Lozan'dan Sonra*, s. 32.

⁵⁹ Refika Ocak, *Osmanlı Devleti'nin Son*, s. 50.

Park'ında okundu. Bu fermanla, Osmanlı Devleti Müslümanlarla gayrimüslim tebaaya hak ve görevler hususunda eşitlik sağlamayı amaç edinmiştir. İslahat fermanından sonra devlet yönetiminin herhangi bir yerinde görev alan gayrimüslimlerin sayısı önceki dönemlere göre bir hayli artmıştır. 1876 senesinde I. Meşrutiyet, 24 Temmuz 1908 tarihinde ise II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Osmanlı Devletindeki gayrimüslimlerin devlete bağlılıklarının sağlanması amaç edinilmiş olsa da bu gayeye erişilememiştir⁶⁰.

Yahudi toplumunda eğitim tekeli bütünüyle hahamların idaresi altındaydı ve hahamların kontrolündeki okullarda tamamen dini eğitim verilirdi. Hayatlarına devam ettikleri ülkenin dilini öğrenememekle birlikte İbraniceyi bile tam olarak öğrenebilmeleri mümkün olmuyordu. Bu durum XIX. yüzyılın ortalarına dek modern okulların açılmasına kadar devam etti. Yahudilerin Batı tarzında eğitim veren modern okullara sahip olabilmeleri Avrupa'daki dindaşları aracılığıyla mümkün olmuştur. 1860 senesinde Fransa'da *Alliance Israélite Universelle*, Doğudaki dindaşları için Osmanlı topraklarında okullar açarak onların cehaletten kurtulması ve daha fazla laik bir hayatı benimsemeleri hususunda katkı sağlamıştır⁶¹. Yahudi gençlerine, bu okullarda ticari hayatta ve devlet içerisinde görev almalarına imkân sağlayacak gerekli eğitimler verilmiştir⁶². Alliance okulları 1892-1893 senelerinden itibaren, İbranice ve Tevrat sonrası Yahudi tarihini, öğrencilerine aktarmaya başlamıştır. Böylelikle bu okullardan mezun olan öğrenciler milliyetçilik olgusunun iki önemli aracına malik olabilmişlerdir. Bunlardan birincisi dil, diğeri ise, kendilerini bir millet olarak ifade edebilecekleri tarih anlayışıdır. Öte yandan bu okullar Osmanlı Devleti'nde yaşayan Yahudilerin, ekonomilerini iyileştirmek ve arttırmak için çalışmalar yapmaktaydı. Örneğin genç kızların dikiş nakış başta olmak üzere, yağlıklık ve ütücülük gibi sahalarda daha iyi yetişmelerini amaç edinmişlerdi. Çıraklık kuruluşlarıyla el emeğiyle üretilen malların, Yahudi esnafına bir kazanç kaynağı oluşturmasına ve böylelikle de Yahudilerin daha iyi bir yaşama kavuşabilmelerine olanak sağladı⁶³.

⁶⁰ Meliha Tokel, *Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 16, 17, 18, 19, 21, 22.

⁶¹ Musa Kılıç, "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar", *OTAM*, 31, Bahar 2012, s. 135-136.

⁶² Ali Osman Kurt, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *Milel ve Nihal İnanc, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, Ocak-Nisan 2010, s. 49.

⁶³ Erdem Güven, *Türkiye Yahudileri'nin*, s. 21-22.

Osmanlı imparatorluğu topraklarındaki Yahudi cemaatleri; kökenleri, lisanları ve tabi olunan örf-adetlerince sınıflanmışlardır. Bu grupları şöyle belirtmek mümkündür:

Romaniotlar: Roma ve Bizans döneminden buyana var olan, Grekçe lisanını kullanan Yahudi cemaatidir. Dini geleneklerinde Roma'nın emareleri görölmektedir. Romaniotlar'ın; İstanbul, Selanik ve Edirne gibi şehirlerde yaşadıkları bilinmektedir.

Musta'ribeler: Musta'rab sözcüğü, Arap ve Araplaşmış anlamlarına gelmekte olup, Osmanlı Devleti'nin; Filistin, Mısır, Suriye ve Kuzey Afrika'da Arapların yaşadıkları bölgeleri ele geçirmesiyle Osmanlı'ya katılmış olan ve Arapça lisanını kullanan Yahudileri tanımlamak için kullanılmıştır.

Karaimler: Türk boyu olup, Hazarların bir kolu durumundadırlar. Peçenek saldırıları nedeniyle Kırım'a göç eden ve Hazarların resmi dini durumundaki Yahudiliği kabul eden fakat Talmud'ured ederek "Karay" isminde ayrı bir mezhep biçiminde ayrılmışlardır.

Aşkenazlar: XV. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'dan gönderilen Yahudilerdir. Ayrıca Avusturya, Polonya, Macaristan ve Rusya Yahudilerini de kapsamaktadır. İbranice Almanca karışımı ismi "Yiddiş" olan bir dil kullanmışlardır.

Seferadlar: Seferad sözcüğü, "İspanya" ve "İspanya'ya ait" olan anlamlarını ifade etmektedir. XV. yüzyılda İspanya'dan gönderilen Yahudilerden büyük çoğunluğu Osmanlı topraklarına gelmiştir. Seferadlar, "ladino" isminde Yahudi İspanyolcası lisanını kullanmışlar ve günümüze dek bu dili muhafaza etmişlerdir⁶⁴. Seferad Yahudileri, Osmanlı Devleti, Avrupa, Hindistan ve Çin arasında ekonomik iş birliğinin sağlanması hususunda, ticari bir köprü oluşturulmasına destek vermişlerdir. Bilhassa vergi toplama, ithalat, tekstil, bankacılık ve silah üretim alanlarında oldukça etkili olmuşlardır⁶⁵.

Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu içerisinde buldukları tüm süreçler göz önüne alındığında, Yahudilerin rahat bir ortamda barış içinde yaşadıkları ifade edilebilmektedir. Avrupa'da yaşayan dindaşlarının aksine, Osmanlı topraklarında yaşayan Yahudiler, ölüm tehlikesiyle karşılaşmamışlar, diasporaya maruz

⁶⁴ Francine Kaufmann; JosyEisenberg, "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik", çeviren: Mehmet Aydın, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, cilt: XXIX, s. 267-283; İlyas Ozan Kaya, *Şer'iyye Sicillerine Göre Galata Yahudi Cemaati (1600-1625)*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir 2018, s. 13-15.

⁶⁵ İlyas Erbey, *İsrail'de Yahudi Gruplar*, s. 23.

bırakılmamışlar, dinlerini ve kültürlerini yaşatabilmişlerdir⁶⁶. Osmanlı İmparatorluğunda Sultan II. Murad döneminde 1394 yılında Fransa Kralı Altıncı Şarl tarafından Fransa'dan, Fatih Sultan Mehmed döneminde 1470 senesinde Bavyera Kralı Onuncu Ludvig tarafından Bavyera'dan ve 1492 senesinde İspanya'dan göç ettirilen Yahudilere, Osmanlı İmparatorluğu güvenli bir sığınak olmuştur. Öyle ki; Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında da minnet ve şükran duyguları, 16 Şubat 1926 senesinde Türk Musevileri Cemaati Başkanı Jak Nahmiyas ve Türk Musevileri Cemaati Genel Sekreteri Hanri Soriano'nun "Türkiye Cumhuriyeti Yüce Başbakanlığına Teşekkür Sunuşumuzdur" isimli dilekçede, şöyle ifade edilmektedir:

Büyük kurtarıcımız Gazi Paşa Hazretleri'nin dahice önderliğiyle sevgili vatanımızın giriştiği ilerleme yolunda geri kalmak istemeyen Türk Musevileri, yüce hükümetçe tutulan yeni ilkelere göre hareket etmekteki görevin bilincinde olarak yaptıkları özel toplantıda beş yüz yıldan beri Türklerin koruma kanadında Musevi milletinin gördüğü sonsuz ve benzersiz iyilik ve himayeden hiçbir memlekette görülmeyen sevgi belirtilerinden ötürü en büyüğünden en küçüğüne kadar hissettikleri minnet ve şükran hislerini Babamız Cumhurbaşkanımız Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle yüce Cumhuriyetimizin değerli hükümetine sunmak ve belirlenen yeni amaçlar çerçevesinde cemaatin yönetim biçimi hakkında hükümetin emir ve düşüncelerini almak ve her zaman vatanın pek candan evlatları bulunmuş olup sağ oldukça ona bağlılıkları kesin olan Musevilerin bazı dileklerini yüce hükümete sunmak göreviyle özel bir kurulan Hükümet Başkanlığına gönderilmesine karar verilmiş ve bu teşekkür görevini yerine getirmek amacıyla cemaatimiz üyelerinden Üniversite Profesörlerinden Avram Galanti, Hanri Soriano, ve Şimon Levi Efendiler seçilmiş olduğunu ve yüce vatanımızın yükselmesi ve Kurtarıcımız Reisicumhur Paşa Hazretleriyle zatı devletlerinin ve yüce hükümetin başarısının devamı için en içten dileklerde bulunduğumuzu saygıyla bildiririz⁶⁷.

Kurtuluş savaşında Yahudiler; Türklerin, Yunanlılara karşı vermiş oldukları mücadelelerinde Türk tarafına destek olmuşlardır. Ayrıca nüfus mübadelesinden sonra, Türkiye'de Müslüman olmayan kimselerden yalnızca Yahudiler kalmıştı.

⁶⁶ Leyla Burçak, *İstanbul'da Yaşayan*, s. 50.

⁶⁷Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler* (Tarihi, Siyasi Araştırma), Gözlem Gazetecilik Basın Yayın, 3. Baskı, İstanbul, 1995, s. 22, 73, 74.

Osmanlı'nın son dönemlerinden başlayarak saray ve etrafında etkili bir güç olarak diğer azınlıkların yerini alan Yahudiler, Türkiye'nin inşasında da önemli rol almışlardır. Ermeni ve Rum tüccarlarının yerlerine geçen Yahudiler, 1923 senesinden başlayarak Türkiye'nin ekonomik yaşamının biçimlendirilmesinde etkili olmuşlardır. Cumhuriyetin ilk senelerinde çok sayıda Yahudi vatandaşı sahip oldukları sermaye birikimleriyle, Türk ticaret yaşamının canlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti; Yahudiler için güvenli ve istikrarlı bir ÷lke olmuřtur⁶⁸. Türkiye'deki Yahudiler, Mustafa Kemal Atatürk'ü, büyük bir lider olarak kabul etmişlerdir. Avram Galanti, Mustafa Kemal Atatürk'ün kurtuluş mücadelesini, ezilen halklara örnek olarak göstermiş ve dünya halklarının Atatürk'ü örnek alarak bağımsızlığa ulaşabileceklerini belirtmiřtir⁶⁹.

1948 senesinde İsrail Devletinin kurulmasından sonra, Türkiye'de yaşayan Yahudilerin büyük çoğunluğu Filistin topraklarına göç etmişlerdir. Türkiye'de nüfusları eksilmiş olsa da halen bir Yahudi toplumu mevcuttur⁷⁰.

5. Yahudilerin Yurt Edinmesi ve Siyonizm

Diaspora süresince farklı ÷lkelerde yaşayan Yahudilerin tek arzusu, bir gün Filistin topraklarında milli yurt ya da vatan sahibi olabilmektir. Siyonizm ideolojisi etrafında toplanan Yahudiler, Filistin topraklarını tekrardan ele geçirme amaçları doğrultusunda çareler aramaktaydı. XVI. yüzyılda Filistin topraklarının Osmanlı Devleti idaresine geçmesiyle birlikte o bölgede demografik dengenin muhafaza edilmesi önemsenmiş ve tedbirli bir yönetim sistemi uygulanmıştır. Ancak, XIX. yüzyıldan itibaren bölgede önemli değişikler yaşanmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Filistin, Osmanlı Devleti idaresinde olsa da, Siyonist cemiyetinin ve Batılı devletlerin çeşitli müdahaleleriyle karşı karşıya kalmıştır. Siyasi Siyonizm'in kurucusu olarak bilinen Theodor Herzl'in, dünyanın farklı ÷lkelerinde bulunan zengin Yahudi aileler ile teması neticesinde, Filistin'de milli bir yurt edinme amacına istinaden Filistin topraklarına yönelik göç planları uygulanmaya başlanmıştır. Filistin topraklarında araziler satın alınarak koloniler kuran zengin Yahudi aileler, bu bölgelere yerleşimi mümkün kılmak için, ihtiyaç duyulan maddi ve manevi katkıyı

⁶⁸ Ahmet Özgür Çınar, *Lozan'dan Sonra*, s. 12-13.

⁶⁹ İbrahim Erdal, *Türk Basımına Göre 1930 Yerel Ve 1935 Genel Seçimlerinde Yahudiler, Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık 1. Baskı, İstanbul 2001, s. 273.

⁷⁰ Hatice Duva, *Yahudi Lobileri Örneğinde Lobilerin Siyaset Ve Ticaretteki Yeri*, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2017, s. 83.

sağlamışlardır. Ayrıca Theodor Herzl'in Filistin'den toprak satın alınmasına ilişkin, Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit ile görüşmesi de Yahudilerin, Siyonizm'e yönelik inançlarının artmasına sebep olmuştur. Öte taraftan Padişah bu teklifi kabul etmemiştir ve Filistin'e yönelik göçlerin durdurulması için çeşitli tedbirler alınmıştır; ancak bu tedbirler yeterli olamamıştır. Yahudi göçmenler, kapitülasyonlardan faydalanarak kendilerine vaat edildiğine inandıkları topraklara yerleşmeye devam etmişlerdir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Avrupalı Devletler, Filistin toprakları üzerinde kendi menfaatlerini ön planda tutarak çeşitli müdahalelerde bulunmuşlardır. Ayrıca Filistin'deki yerel idare, Osmanlı Devleti'ne karşı itaatsiz bir tutum sergilemiştir. İngiltere, Filistin topraklarında nüfuz elde etme niyetiyle hem Araplara hem de Yahudilere çeşitli vaatlerde bulunmuştur. Gerçekleştirilen vaatlerden en mühim olanı 2 Kasım 1917 yılında İngiltere Dışişleri Bakanının ünlü deklarasyonunda Yahudilerin Filistin'de milli bir yurt sahip olabilmeleri hususunda yardım edecekleri sözüdür. İtalya, Fransa ve Amerika gibi diğer itilaf devletlerinin de deklarasyona arka çıkmasıyla Osmanlı Devleti'nin o bölgeyi koruması zorlaşmıştır. Osmanlı Devleti, Filistin topraklarını korumak için çok mücadele etmiş olmasına rağmen, 9 Aralık 1917 tarihinde İngiltere'nin Kudüs'ü ele geçirmesi neticesinde, Filistin'deki Osmanlı yönetimi sona ermiştir⁷¹.

Siyonizm, XIX. yüzyılın bitiminde çoğalan Anti-semitizm'e yönelik bir tepki biçiminde ortaya çıkan hareketin ismidir. Temel Amacı, dünyanın her tarafına yayılmış olan Yahudileri, uğradıkları zulümlerden kurtararak bir zamanlar sahip oldukları topraklarına (Filistin'e) tekrardan yerleştirmektir. Bu siyasi hareket, 1897 senesinde Theodere Herzl'in öncülüğünde resmi olarak kurulmuştur. Herzl, Siyonizm'in amacını şöyle belirtmektedir: "Siyonizm, çeşitli ülkelerde baskı altında kalan karındaşlarımıza, sığınacakları, daimî, emin ve meşru bir yurt meydana getirmeyi hedeflemektedir⁷²." Öte yandan, Hasan Yıldız'ında ifade ettiği gibi: "Kısacası Siyonizm, Yahudilerin dünya üzerinde hâkimiyet kurma ütopyası olarak değerlendirilebilir⁷³."

⁷¹ Esin Özgül, *1917 Balfour Deklarasyonu Ve Filistin'e Yahudi Göçü*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 2018, s. 1-3.

⁷² Azmi Erkan, *Osmanlıların Son Döneminde (1840-1920) Filistin'de Yabancılar İle Yahudilerin Toprak Mülkiyeti*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2015, s. 100.

⁷³ Hasan Yıldız, *Ortadoğu'da Dinler*, s. 14.

Yahudiler arasında Siyonizm'e dair farklı yaklaşımlar mevcut olup, İsrail Devleti kurulduktan sonra da bu ayrı görüşler devam etmekle birlikte; laik, milliyetçi ve dinci siyasi yönelimli hareketler/partiler şeklinde, varlığını devam ettirmiştir. Dini eğilimli siyasi yapılar, Siyonistler ve anti-Siyonistler olarak, başlıca iki ayrı grup olarak ifade edilmektedirler⁷⁴.

Sonuç

XI. yüzyıldan sonra Batı Avrupa'da ulus devletlerin kurulması ve kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, Yahudileri, ticari faaliyetlerden uzaklaştırmak isteyen birçok Avrupa ülkesi dini sebepleri öne sürerek, Yahudileri sürgün etme politikası izlemişler ve bu sürgünler nedeniyle Yahudiler, o zamanın etkili gücü durumundaki Türk Dünyası'na ve Osmanlı İmparatorluğuna sığınmışlardır. Osmanlı Padişahları; Yahudilerin, kabiliyet ve akıllarından yararlanarak imparatorluğun ticaret ve ekonomisinin daha çok güçlenmesini arzu etmiş ve Yahudilerin barış içinde, rahat ve güvenli bir hayata kavuşabilmeleri için gerekli şartları sağlamıştır. Yahudiler, sarayda; sağlık, maliye ve diplomasi gibi alanlarda önemli hizmetlerde görev almışlardır. Ayrıca bilimsel ve teknik becerileriyle, silah teknolojisi, dokumacılık, matbaacılık, sarraflık, para basımı, bankacılık işleri, ithalat, ihracat, gümrük ve ticaret işleriyle, tiyatro gibi sanat dallarıyla katkı da bulunmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında da Türkiye'nin inşasında önemli rol almışlardır.

Yahudiler, dünya geneline hâkim olabilme arzularını gerçekleştirebilmeleri için malı, amaçlarına ulaştıracak en mühim vasıtalardan biri olarak görmüşlerdir. "Yabancılar Kanunu" ismiyle kabul edilen kuralda; kardeşinden faiz alamazsın fakat yabancıardan faiz alabilirsin ifadesine istinaden, ticarete faiz unsurunu kullanmaları ve gerek Hıristiyanlıkta gerek İslam inancında faizin, yasak olmasından dolayı uzak durulmasının bir sonucu olarak Yahudiler, ticarete güçlü bir duruma erişebilmişlerdir. Ayrıca, farklı ülkelerde ayrı milletlerle yaşamlarını sürdürürlerken kendi aralarında çok güçlü bir milli bütünlük sağlamaları ve çoğunlukla ticarete yönelmeleri de oldukça önem taşımaktadır.

Fransız devriminden sonra Avrupa'da Yahudilere yönelik tutum ve davranışlarda olumlu değişiklikler neticesinde Yahudiler, kısmen de olsa rahat bir

⁷⁴ Ebru Metli, *Hasidizm'in Yahudi*, s. 69.

yaşama kavuşmuşlardır. Fransız ihtilali ile gün yüzüne çıkan milliyetçilik fikri, Avrupa ülkelerinin de çabalarının bir sonucu olarak, Osmanlı İmparatorluğunda da etkisini göstermiştir. 1839 yılında Tanzimat Fermanı, 1856 yılında Islahat Fermanı, 1876 yılında I. Meşrutiyet ve 1908 tarihinde ise II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

Anti-semitizm ile Yahudi asimilasyonunun Yahudi karşıtlığını önleyemeyeceğine inanan Yahudiler, siyonizm fikrini öne sürmüşlerdir. Haskala hareketi, sonradan “Siyonizm” ismiyle ifade edilen Yahudi milliyetçiliğiyle bütünleşmiştir. I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Avrupalı Devletler ve Amerika’nın da desteğiyle Filistin toprakları üzerinde kendi menfaatlerini de ön planda tutarak çeşitli müdahalelerde bulunmuşlardır. 9 Aralık 1917 tarihinde İngiltere’nin Kudüs’ü ele geçirmesiyle, Filistin’deki Osmanlı yönetimi sona ermiştir ve 1948 yılında İsrail Devleti kurulmuştur.

Kaynakça

Adam, Baki. “Yahudi Kaynaklara Göre Tevrat”. Pınar Yayınları. Ankara, 2001.

Albayrak, Kadir. “Balkanlar’da Üç Dinin Etkileşimi: Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet”. *Balkanlarda İslâm: Miadı Dolmayan Umut = Islam in the Balkans: Unexpired Hope*. Editör Muhammet Savaş Kafkasyalı. Ankara: Türk İş Birliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA), 2016. s. 351-395.

Akı, Özlem. *Cumhuriyet’ten Günümüze Çanakkale Yahudileri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale, 2014.

Arık, Durmuş. “Buhara Yahudileri”, *Asya Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 2, Bahar 2018, ss. 1-27.

Armstrong, George. *Rothschild Para İmparatorluğu Derin Yahudi Devleti*. Çev. Mert Akçanbaş. Destek Yayınları. İstanbul, 2011.

Arslan, Ali. “Avrupa’dan Türkiye’ye Yahudi Göçünün Stratejik Olarak Kullanılması (1880-1920)”. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*. 2007, Vol. 3 (5), ss. 7-40.

Arslan, Hammet. “Tarihsel Süreçte İzmir Yahudi Cemaatinin Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Durumu”. *Milel Ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 11, Sayı: 1. Ocak-Haziran 2014, ss. 119-142.

Ay, Rahim. *Türkiye'de Siyasal İslam Düşünçesinde Yahudi İmajı "Milli Görüş Örneği"*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 2011.

Aydın, Mehmet. "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik II. Kısım (Talmud Yahudiliği): (1)". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 4, 1991, s. 13-34.

Bader Aynur, Eryiğit. *Yahudilik Hristiyanlık Ve İslam'ın Putperesliğe Bakış i (Kutsal Kitaplar Açısından Bir Değerlendirme)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 2008.

Badiou, Alain. *Anti Semitizm Üzerine*. Çev. Oylum Bülbül, Erkal Ünal. Encore Yayınları. İstanbul, 2014.

Batmaz, Kezban. *II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki Ve Yahudi İlişkisi (1909-1918)*. Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir, 2002.

Burçak Leyla, *İstanbul'da Yaşayan İstanbul Yahudilerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*, Gazi üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Şubat 2015.

Cornell, Vincent J.. "Tesniye'nin Gölgesinde Yahudilikte ve Hristiyanlıkta Faize (Interest) ve Aş ırı Faize (Usury) Dair Yaklaş ımlar". *Ribâ'yı Anlamak: İslam İktisadında Faiz*. 2017. s. 23-43.

Çavuşoğlu, Fatih, *Lozan Antlaşması Sonrasında İzmir'de Yahudi Azınlıkların Sosyal Ve Ekonomik Durumlarındaki Değerişim*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.

Çetin, Hülya. *İlahi Dinlerde Kurtuluş Anlayış ı*. Kriter Yayıncılık. İstanbul, 2012.

Çetin, Hülya. *Hiz. İsa ve Ahlak Öğretisi*. Kriter yayıncılık. İstanbul, 2015.

Çetin, Hülya. "Dağdaki Vaazda Boşanma". *Çankırı Karetekin Üniversitesi Sosyal Bilemler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 3, Sayı:2: 2012. s.227-238.

Çetin, Hülya. "Hz. İsa'nın Dağdaki Vaazına Hristiyanlık Açısından Genel Bir Bakış". *Türk-İslam Araşt ırmalar Dergisi*. Sayı 8. 2013.

Çınar, Ahmet Özgür. *Lozan'dan Sonra Türkiye Yahudileri (1923-1960)*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri, 2005.

Çoban, Melih. *Türkiye’de Yahudi Aydınları*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, 2009.

Demirci, Kürşat. *Yahudilik ve Dini Çoğulculuk*. Ayışığı Yayınları. İstanbul, 1999.

Duva, Hatice, *Yahudi Lobileri Örneğinde Lobilerin Siyaset Ve Ticaretteki Yeri*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa, 2017.

Erbey, İlyas. *İsrail’de Yahudi Gruplar Arası Farklılıklar Ve Çatışmaların İsrail Siyasal Sistemi üzerindeki Etkileri*. Çankaya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2015.

Erdal, İbrahim. “Türk Basınına Göre 1930 Yerel Ve 1935 Genel Seçimlerinde Yahudiler”. *Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık 1. Baskı. İstanbul, 2001, s. 273-283.

Erdemir, Hatice P.; Erdemir, Halil. “Kudüs’te Yahudi İsyanı ve Yahudiler”, *History Studies, Ortadoğu Özel Sayısı*. 2010, ss. 117-136.

Erkan, Azmi, *Osmanlıların Son Döneminde (1840-1920) Filistin’de Yabancılar İle Yahudilerin Toprak Mülkiyeti*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

Ertürkmen, Bengi Su. *Ankara Yahudi Mahallesi Birlik Sokak’ta Bulunan Ankara Sinagogu İle Albukrek Ve Araf Konutlarının 19. YY Osmanlı Batılılaşması Bağlamında İncelenmesi*. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2013.

Ford, Henry. *Yahudi Enternasyonalı*. Çev. Mert Akçanbaş. Destek Yayınları. İstanbul, 2013.

Galanti, Avram. *Türkler ve Yahudiler (Tarihi, Siyasi Araştırma)*. Gözlem Gazetecilik Basın Yayın. 3. Baskı. İstanbul, 1995.

Göçmen, Akif. *Yahudi-Müslüman Diyalogunun İmkânı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2010.

Güner, Yasemin. *Ortaçağ Avrupa’sında Yahudi Göçleri Ve Yahudi Kültürü*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 2007.

Gürkaynak, Muharrem. "Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi Ve Yahudi Milleti". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. Cilt: 9, Sayı: 2. 2003, ss. 275-290.

Güven, Erdem. *Türkiye Yahudileri'nin İsrail'e Entegrasyonu*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006.

Güven, Zeliha Zuhul. *Yahudiliğin İnsana Yaklaşımı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 1999.

Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Adalet". *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*. Sayı: 18. 2013, s. 20-24

İpek, Nurdan. *Selanik Ve İstanbul'da Seçkin Yahudi Bankerler (1850-1908)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, 2011.

İslamoğlu, Hatice. *Elmalılı Tefsirinde Yahudi Ve Hıristiyanlara Bakış*. Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa, 2008.

Johnson, Paul. *Yahudi Tarihi*. Çev. Filiz Orman. Pozitif Yayınları. İstanbul, 2001.

Karagedikli, Gürer. "Altın Çağ" ile Modern Dönem Arasında Osmanlı Yahudileri: Edirne Yahudi Cemaati Örneği (1680-1750)". *Kebikeç*. Sayı 37. 2014, ss. 305-336.

Kaufmann, Francine; Eisenberg, Josy. "Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik". Çeviren: Mehmet Aydın. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXIX. 1987, s. 267-283.

Kaya, İlyas Ozan. *Şer'iyeye Sicillerine Göre Galata Yahudi Cemaati (1600-1625)*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir, 2018.

Kaygısız, Hüseyin. *Filistin'e Yapılan Yahudi Göçleri (1881-1917)*. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kilis, 2014.

Kaynar, Nilgün. *Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya, 2009.

Kılıç, Musa. "Osmanlı Diplomasisi Hizmetinde Yahudiler". *Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık 1. Baskı. İstanbul, 2011, ss. 91-128.

Kılıç, Musa. "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar". *OTAM*. 31. Bahar 2012, ss. 129-155.

Kurt, Ali Osman. "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 7, Sayı: 1. Ocak-Nisan 2010, ss. 33-59.

Metli, Ebru. *Hasidizm'in Yahudi Ve Öteki Anlayışı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2006.

Ocak, Refika. *Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yahudiler*. Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir, 2004.

Özalkan, Seda. *Yahudilerin Siyonizm Karşıtlığı*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2017.

Özen, Adem. *Cumhuriyetten Günümüze İstanbul Yahudileri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 1993.

Özgül, Esin. *1917 Balfour Deklarasyonu Ve Filistin'e Yahudi Göçü*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir, 2018.

Özmen, Seda. *Yahudiliğinin İki Temel Dökümanı: Pittsburg Ve Columbus Platformları*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale, 2007.

Sağkulak, Şermin. *19. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Topraklarına Yahudi Göçü*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2011.

Sartre, Jean Paul. "Yahudi Düşmanı,". Çev. Emin Türk Eliçin. Salyangoz Yayınları. 1. Baskı. İstanbul, 2008.

Sayar, Süleyman. "Yahudi Karakteri (Tarihi ve Sosyo-Psikolojik Bir Yaklaşım)". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*. Cilt: 9, Sayı: 9. 2000, ss. 1-13.

Shahak, Israel. *Yahudi Tarihi Yahudi Dini*. ev. Ahmet Emin Dağ. Anka Yayınları. 3. Baskı. İstanbul, 2004.

Subaşı, Doğa Filiz. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sefardiler". *Türk Sosyal Ve Siyasi Hayatında Yahudiler*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 1. Baskı. İstanbul, 2011, ss. 129-159.

Taner, Hülya. "*Kur'an Yolu Tefsiri*"nde Yahudilik İle İlgili Bilgilerin Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Elzığ, 2018.

Tiryaki, Hatice. *Reformist Yahudilik*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006.

Tokalak, İsmail. *Paranın İmparatorları Rotschild'lerin Küresel Gücü*. Ataç Yayınları. İstanbul, 2014.

Tokel, Meliha. *Tarihte ve Günümüzde Edirne Yahudi Cemaati*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2010.

nal, Asife. "Yahudi Düğün Gelenekleri". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2. 2016, ss. 225-241.

Yavuz, Nazmiye. *Kitabı Mukaddes Açısından Yahudilik Ve Hristiyanlıkta Seçilmişlik Anlayışı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 2006.

Yeşildal, Mustafa. *Balat'taki Yahudi Kurumlarının Tarihsel Gelişim Süreci*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006.

Yıldız, Hasan. *OrtaDoğu'da Dinler zerine Bir Araştırma (Yahudilik-Hristiyanlık-İslamiyet)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Tezli Yüksek Lisans Tezi. Elzığ, 2008.